

Компетенттүүлүктүн негизинде кыргыз тилин натыйжалуу окутуу

Эне тили көп функцияны аткарган көрүнүш - пикирлешүү куралы, таанып-билүү каражаты, чындыктын чагылдырылышы, инсандын интеллектуалдык жана руханий өнүгүүсүнүн каражаты ж.б. Тилди аракетке келтирген эне тилин өздөштүрүү деңгээлине, окуучулардын бардык мектеп предметтерин, биринчи кезекте экинчи тилди жана чет тилдерди өздөштүрүүсү, ошондой эле аналитикалык ой жүгүртүүлөрүнүн өнүгүүсү тыгыз байланышта. Тил менен ой жүгүртүү бири-бири менен органикалык биримдикте.

Эне тилинин мектеп курсунун структурасында анын өз алдынча үч багыты көрүнүп турат: тилдин системасы; орфографиялык жана пунктуациялык эрежелер, кеп маданиятынын өсүүсү. Мектепте тилдик эрежелерге (орфография, пунктуация) үйрөтүү салт боюнча алгылыктуу деп эсептелинип, тилдин теориялык маалыматтары кептин практикалык ишмердүүлүгүн калыптандыруу үчүн колдонулбастан, ажыратылып окутулууда. Ушундан улам, мектеп окуучуларынын функционалдык сабаттуулугу толук камсызданылбай, бүтүрүүчүлөрдүн оозеки жана жазуу кеби боюнча көндүмдөрү жеткиликтүү деңгээлде калыптанбай жатат. Сабаттуу кеп көндүмдөрүн калыптандыруу маселелери азыркы учурда программалык-усулдук документтерде берилип, а практика жүзүндө толук кандуу ишке ашпай келүүдө.

Кыргыз тили Кыргыз Республикасындагы түпкү элдин эне тили болуу менен бирге эле башка этностордун (орус, өзбек, казак, тажик, уйгур ж.б.у.с) байланыш катнашынын, ошондой эле маданияттар аралык диалогдун жана таанып-билүүнүн каражаты катары кызмат кылат. Республиканын бардык аймактарында бул тил кеңири колдонулат жана билим алууга болгон муктаждыгын канааттандырат. Ошондой эле Мамлекеттик тил катары да Кыргызстанда жашаган бардык элдердин кызыгуусун шарттайт. Улуттук баалуулуктарды кийинки муунга жеткирүүнүн негизги каражаты да болуп саналат. Кыргызстанда жашап жаткан тектеш этностордун (казак, өзбек, уйгур, татар ж.б.) маданиятын, баалуулуктарын, үйрөнүүгө көпүрө да болуп саналат. Тектеш болгондуктан алар үчүн кыргыз тилин үйрөнүүдө чоң тоскоолдуктар жокко эсе.

Кыргыз тили түпкүлүктүү элдин эне тили катары, ошондой эле бардык этностордун (өзбек, казак, тажик, уйгур, түрк ж.б.) баарлашуусунун, таанып-билүүсүнүн, маданияттар аралык диалогунун каражаты болуп саналат. Ал республиканын бардык аймактарында кеңири колдонулуп, бардык элдердин билим алуу муктаждыктарын камсыздандырат. Ошондой эле кыргыз тили Мамлекеттик тил катары бул тилди башка этностордун үйрөнүүсү үчүн шарт түзөт.

Кыргыз тили маданий-руханий баалуулуктарды кыргыз элинин өсүп келе жаткан муундарына өткөрүп берүү үчүн, ошондой эле тектеш жана дүйнө элдеринин баалуулуктарын таанып-билүү үчүн шарт түзөт. Мектептердин жана гимназиялардын ортоңку баскычындагы окуучулар кыргыз тилин эне тил катары окуп-үйрөнүүнүн натыйжасында тилдик, кептик жана маданият таануучулук компетенттүүлүктөргө ээ болуулары зарыл.

Эне тилин үйрөтүүнүн максаты жана милдеттери

Максаты

- Окуучулардын коммуникативдик көндүмдөрүн өнүктүрүү жана социалдаштырууну камсыздоо;
- Алардын маданий-тилдик окшошуктарын түзүүгө көмөктөшүү.

Милдеттери

- **Когнитивдик.** Окуучулар эне тилин дүйнө таануунун куралы, чындыкты чагылдыруунун каражаты ошондой башка предметтер боюнча билим алуунун куралы катары колдонушат. Эне тилин бүтүн жана өнүгүп жаткан система катары кабыл алат, курамдык өзгөчөлүктөрүн, тил бирдиктеринин маанисин жана кызматын түшүнөт, тилдик кубулуштарды жана фактыларды

анализдей алат, оозеки жана жазуу кебинде адабий тилдин нормаларын колдонот.

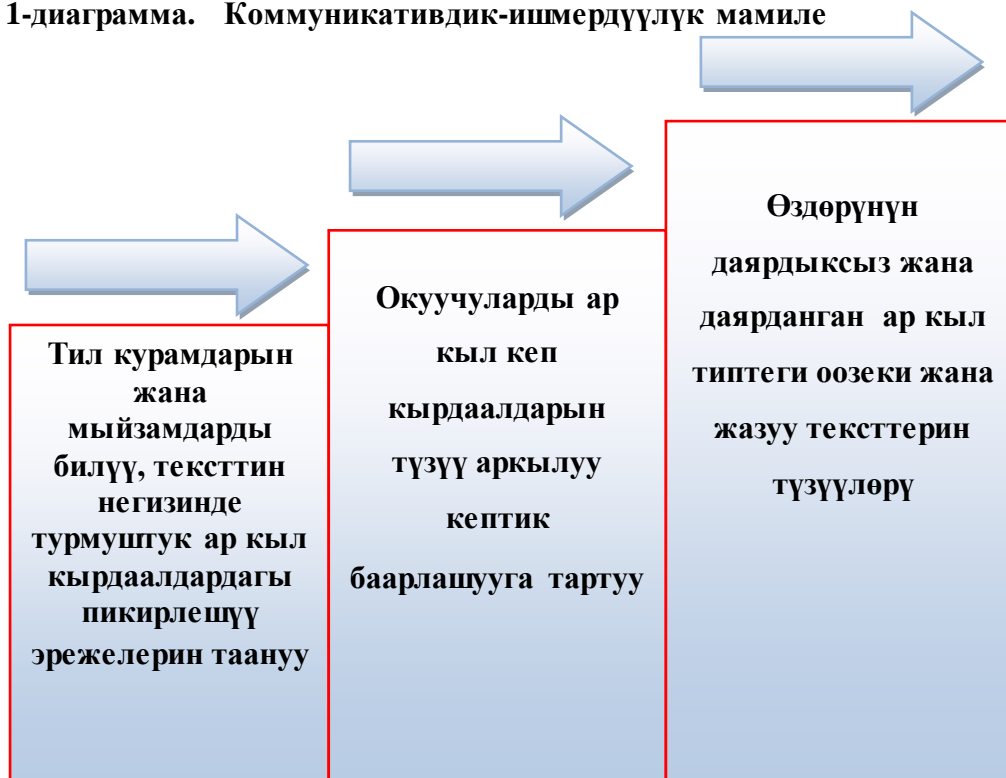
- **Колдонуучулук.** Окуучу кеп ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүнө (сүйлөө, угуу, окуу жана жазуу) жана пикирлешүүнүн түрдүү тармактарында пикирлешүү маданиятына жана өзүнүн оозеки кебин өз алдынча өркүндөтүүгө жөндөмдүү болот.
- **Баалуулук.** Эне тили маданият жаратуучу экендигин түшүнөт, өзүндө руханий-тарыхый мурас катары тилге кылдат мамиле кылууну тарбиялайт, маданият аралык пикирлешүү формаларына ээ болот.

Эне тилин үйрөтүүдөгү коммуникативдик-ишмердүүлүк мамиле

Эне тилин окутуудагы окуучулардын кептик - ой жүгүртүүчүлүк, коммуникативдик ишмердүүлүгүн өркүндөтүү, алардын кеп маданиятын өнүктүрүү, тил системасын өздөштүрүү жана анын мыйзамдарын таанып-билүүчүлүк мааниде гана эмес, ошондой эле функционалдык маанилерин да көздөйт. Баарынан мурда, азыркы учурдагыдай тескерисинче эмес, үйрөнүлүп жаткан тил бирдиктерин фактыны үйрөнүү функциясынан анын мүнөздөмөсүн аңдап-түшүнүү менен, өздөштүрүүгө болгон мамилени өзгөртүү керек.

Эне тилин үйрөтүүдөгү белгиленген максаттар менен милдеттерди чечүү үчүн коммуникативдүү-ишмердүүлүк мамилесин (1-диаграмманы караңыз) колдонуу сунушталат.

1-диаграмма. Коммуникативдик-ишмердүүлүк мамиле

Тилдин бардык элементтерин бириктирүүчү мындай мамиледе тилдик курам жана мыйзамдар тексттин негизинде таанылат. Пикирлешүү үчүн багытталган текстте тилдик бирдиктер табигый кырдаалда, табигый чөйрөдө көрсөтүлгөн. Тилдик бирдиктер текстте гана жаны, т.а. текст түзүүчү функцияларга ээ болот. Бул функцияларды өздөштүрбөө алардын өз алдынча кеп ишмердүүлүгүндө пайдалана албоосуна алып келет. Мына ошентип текст дидактикалык бирдик катары кыргыз тилин мектепте үйрөнүүдө эки

маанилүү багытты бириктирүүгө мүмкүнчүлүк берет. Алар: ар кыл турмуштук кырдаалдарда тил системасын жана пикирлешүү эрежелерин, нормаларын таануу. Адабий тилдин бардык функционалдык стилдерине (расмий-ишпиктүү, илимий, көркөм, публицистикалык) ылайык тексттин түрлөрүн колдонуу эске алынат (1-таблицаны караңыз). Окуучулар оозеки жана жазуу түрүндөгү ар кыл типтеги даярдыксыз жана даярдалган тексттерди түзүү аркылуу үзгүлтүксүз пикирлешүү кебине тартылган, а тил жана аны туура жазуу нормалары коммуникативдүү милдеттерди ишке ашыруу каражаты болот. Демек, окуучулар оозеки жана жазуу кебинин (конспект, реферат, пикир жазуу, арыз, аннотация, доклад жазуу ж.б.у.с.) ар түрдүү жанрларын өздөштүрүүгө мүмкүнчүлүк алат. Текстке таянуу предметтик (тил таануучулук, кептик, маданият таануучулук) жана түйүндүү (маалыматтык, социалдык-коммуникативдик, өзүн - өзү уюштуруу жана маселелерди чече билүү) компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу процессинин биримдигин камсыз кылат. Текстти түшүнүү жана түзүү тажрыйбасы окуу процессинде, мектептен сырткары, ошондой эле окуучулардын келечектеги кесиптик ишмердүүлүгүндө пайдаланылышы мүмкүн.

1-таблица. Үйрөтүү этаптарына ылайык тексттердин сунушталышы

	Оозеки- Сүйлөшүү	Көркөм	Публицистикалык	Окуу- илимий	Расмий- ишпиктүү
5-7	5%	45-50%	30-35%	10%	5%
8-9	5%	30-35%	25-30%	15-20%	15%

Кыргыз тили курсунун түзүлүш логикасы (5-9-кл)

Бул курс башталгыч класстардын кыргыз тили курсунун логикалык жактан уландысы болуп саналат жана мазмундары окутуу усулдары жана жумушту уюштуруу формаларындагы улантуучулукту түзөт.

Кыргыз тилин окутуу төмөнкүдөй мазмундук багыттар боюнча жүргүзүлөт:

- Тил жана кеп
- Сөз – тилде жана кепте
- Сүйлөм – тилде жана кепте
- Орфография
- Пунктуация

Мазмундук багыттар окутуунун ар бир баскычтарында тиешелүү бөлүмдөрдө чечмеленет.

Кыргыз тили курсу 3 этапка бөлүнөт:

1. 5-7-класстар;
2. 8-9-класстар;
3. 10-11-класстар.

Биринчи “Сөз - тилде жана кепте” (5-7-класстар) этабында сөздүн тексттеги конструктивдүү жана семантикалык кызматтары үйрөтүлөт.

Экинчи “Сүйлөм - тилде жана кепте” (8-9-класстар) этабында тексттеги сүйлөмдүн курамы, мааниси жана анын коммуникативдик кызматтары үйрөтүлөт.

Үчүнчү “Текст” (10-11-класстар) этабында ар түрдүү стилдеги оозеки жана жазуу тексттеринин курулуу эрежелери жана окуучулардын мазмундуу туура, көркөм таасир берүүчү кепти түзүү боюнча көндүмдөрү (тажрыйбалары) өркүндөтүлөт.

Бүтүндөй курс аралыгында биринчи кезекте, көңүл кеп ишмердүүлүгүнүн анын бардык түрлөрүндө ишке ашуусуна көңүл бөлүнөт (2-таблицаны караңыз).

2-таблица. Эне тили (кыргыз тили) курсунун түзүлүшү

Окутуунун этаптары	Тилдин системасы	Кептик ишмердүүлүк			
		Угуу	Сүйлөө	Окуу	Жазуу
5-7-класстар	Сөз - тилде жана кепте: анын конструктивдик жана семантикалык кызматы				
8-9-класстар	Сүйлөм тилде жана кепте: анын түзүлүшү, мааниси жана коммуникативдик кызматы				
10-11-класстар	Текст: ар түрдүү стилдерде тилдин түзүлүшү жана кызмат кылуу эрежелери				

1. «Сөз - тилде жана кепте» (5-7-класстар)

Бул курска (5-класс) киришүүдө текст жөнүндөгү маалыматтар, тилдин бирдиктери: сөз, сөз айкаштары жана сүйлөм, алардын кептеги кызматы кайталанат жана тереңдетилет. Кыргыз тили боюнча билимдерди өздөштүрүүдө көмөкчү болуп саналган фонетика, орфоэпия жана графика («сөз жана анын тыбыштык түзүлүшү») жана сөз жасоо («сөз жасоо») тууралуу маалыматтар өзүнчө бөлүмдөрдө берилди.

. 5-7-класстардагы курстун негизги мазмуну төмөнкү бөлүмдөрдө көрсөтүлгөн:

- тил жана коом;
- текст;
- сөз жана сүйлөм - текстте;
- сөз жана анын лексикалык маанилери;
- сөз - сөз түркүмү катары.

Бул бөлүмдөрдү окутууда ар түрдүү функционалдык типтердеги жана жанрлардагы тексттер колдонулат. Бул окуучуларды тилдик бирдиктерди текст жасоочулук кызматтарына ылайык кебинде максаттуу колдонууга мүмкүндүк түзөт. Жалпысынан сөз түркүмдөрүн тексттик негизде окутууну төмөнкүчө көрсөтүүгө болот (1-чиймени караңыз)

3 – таблица. Сөз түркүмдөрүн тексттик негизде окутуу

I	II	III
Сүйлөм	Морфологиялык категориялардын талданышы	Текст

Орфография жана пунктуация боюнча материалдар бүткүл курстун ичинде тиешелүү темага ылайык жайгаштырылат.

2. «Сүйлөм - тилде жана кепте» (8-9-класстар)

8-9-класстарда сөз айкашы жана сүйлөмдүн курулушу ошондой эле айтып берүү функцияларынын (кырдаалга жараша таасир этүү, маалымат айтуу, кабарлоо ж.б.ус.) синтаксистик эрежелери окутулат.

8-9-класстардын курсунун негизги мазмуну төмөнкү бөлүмдөрдө сунушталган:

- тил жана коом;
- текст;
- жөнөкөй сүйлөм – тилде жана кепте;
- татаал сүйлөм – тилде жана кепте.

Сөз айкашы жана сүйлөмдүн түзүлүштөрү ар түрдүү стилдердеги жана жанрлардагы тексттерде каралат, бул коммуникативдик милдеттерге ылайык вариативдүү текст кура билүү көндүмүн өнүктүрүүгө мүмкүндүк түзөт.

Байланыштуу кептин көндүмдөрүн өздөштүрүүдө көмөкчү болуп эсептелинген сөз айкашы жөнүндөгү маалыматтар 8-класста өзүнчө бөлүм катары берилген. 9-класстагы курс 5-9-класста бардык окутулгандарды системалаштыруу менен аяктайт («Тил жана кеп жөнүндөгү маалыматтарды системалаштыруу» бөлүмү). Орфография жана пунктуация боюнча материалдар бүткүл курс боюнча жайгаштырылат.

5-9-класстарда кыргыз тилинин грамматикалык түзүлүшүн мындан ары өздөштүрүүсү, окуучулардын кептин функционалдык ар түрдүүлүк системасына, оозеки жана жазуу кебинин ар кыл түрлөрү боюнча көндүм жана жөндөмдөргө ээ болуусу, активдүү жана пассивдүү сөздүгүнүн кеңейиши ишке ашырылат.

Предметтик компетенттүүлүктөр

Предметтик компетенттүүлүктөрдү аныктоодо төмөнкүлөр эске алынды:

- Кептик-ой жүгүртүүчүлүк ишмердүүлүк төмөнкү фазаларга ээ: мотив – максат – багыт алуу – пландаштыруу – ишке ашыруу – текшерүү;
- Кептик ишмердүүлүк процессинде сүйлөөчүнүн грамматикасы жана угуучунун грамматикасы колдонулат;
- Адамдын кеби анын дүйнө таанымын жана маданий деңгээлин чагылдырат.

Мына ушуга байланыштуу эне тилинин төмөнкүдөй компетенттүүлүктөрү белгиленди:

- **тил таануучулук** – тилдин системасына ээ болуу, тактап айтканда, тилдин курулушу, тилдик нормалар, анын ичинде орфографиялык жана пунктуациялык;

- **кептик** – кептик кырдаалдар жана тилдик нормаларга ылайык коммуникативдүүлүк ишке ашырылып, өзүнүн кептик мүмкүнчүлүктөрүн өркүндөтөт жана сөздүк корун байытат.
- **маданият таануучулук** – тилдин улуттук-маданий өзгөчөлүгүн эске алуу менен диалог жүргүзө билүүсү.

Тилдик компетенттүүлүккө ээ болуу бул – бүтүрүүчүнүн тилдин жеке жана жалпы закондорун чагылдыруучу нормалар жана эрежелер боюнча билимге ээ болот, лингвистикалык маалыматтарды чечмелейт (интерпретациялай алат), аналитикалык ой жүгүртүү көндүмдөрүнө ээ болот:

- тилдик бирдиктерди, тилдин системасындагы функциялары жана тексттеги ролу менен байланышта түшүнөт;
- лингвистикалык бирдиктерди, функциялары, маанилери жана стилдери боюнча топтоштурат;
- тилдик бирдиктердин синонимдештигин, структурасы, семантикасы жана стили боюнча айырмалайт;
- кептин оозеки жана жазуу формаларынын өзгөчөлүктөрүн айырмалайт;
- каралган орфограммалардын көлөмүнө жана пунктуациялык эрежелерге ылайык орфографиялык жана пунктуациялык көндүмдөргө ээ болот.

Кептик компетенттүүлүккө ээ болуу – бул мектеп бүтүрүүчүсү (сүйлөөчү/угуучу) коммуникативдик милдеттерди аныктоого, тилди пикир алышуунун ар кыл кырдаалдарында оозеки жана жазуу формасында пайдаланууга, өзүнүн сөздүк корун байытуу менен кептик мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүгө жөндөмдүүлүгү:

- карым-катнаштын (коммуникациянын) максатына ылайык кептин предметин жана темасын түшүнөт жана белгилейт;
- тексттеги биринчи жана экинчи маалыматтарды бөлүп көрсөтүп, аларды чындык менен салыштырат;
- коммуникативдик мазмунуна ылайык тексттердин функционалдык-семантикалык типтерин, кептин ар кыл жанрындагы жана стилиндеги тексттерди айырмалайт жана пайдалана алат.
- адабий тилдин (стилдердин) нормаларына, пикир алышуунун максатына (кептик кырдаалдарга) ылайык текст түзөт;
- текстти ар кыл стилдик режимдерге (бир стилдеги текстти экинчи стилге айландыруу), түрдүү эмоционалдык жагдайларга (тондорго) ылайыктап кайрадан түзөт;

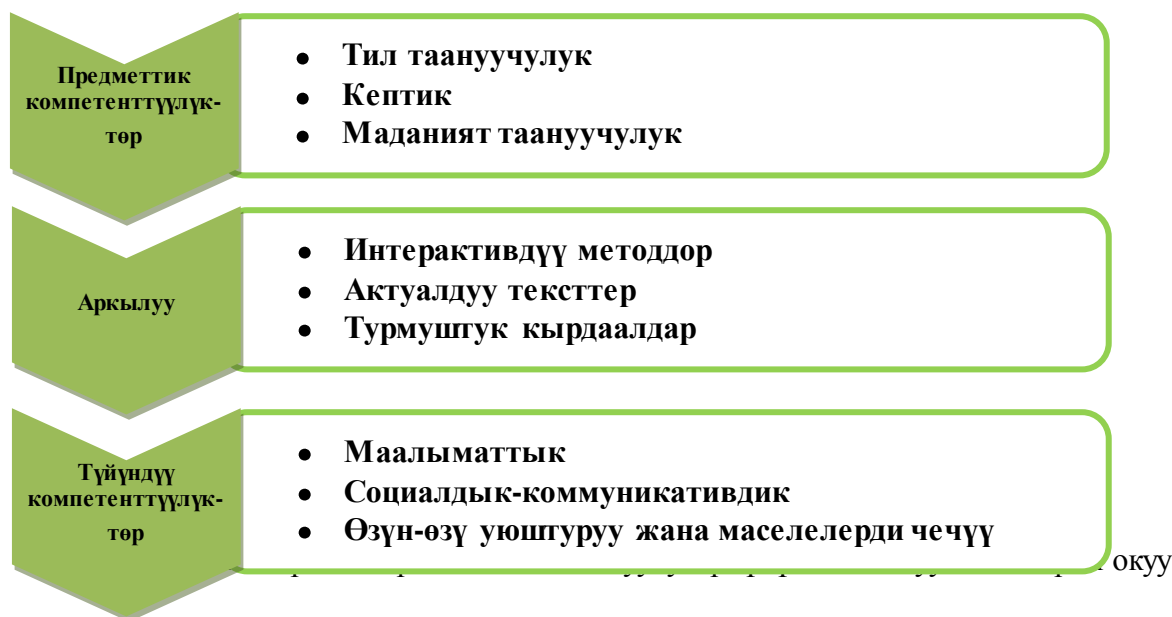
Маданият таануучулук компетенттүүлүгүнө ээ болуу – бул мектеп бүтүрүүчүсү пикир алышууга катышуу менен социалдык кептик жана тарыхый-маданий контекстти эске алууга жөндөмдүү:

- коомдо жүрүм-турумдун нормаларына ылайык баарлашуунун катышуучусунун социалдык ролун өзүнө кабыл алат;
- элдин маданий мурасынын маанилүү бөлүгү катары тилге жекече мамилесин билдирет;
- кеп этикетинин нормаларына ээ болот.

Предметтик жана түйүндүк компетенттүүлүктөрдүн байланышы

Түйүндүү компетенттүүлүктөр (маалыматтык, социалдык-коммуникативдик, өзүн-өзү уюштуруу жана маселелерди чече билүүчүлүк) кыргыз тили сабагында предметтик: тил таануучулук, кептик жана маданият-таанытуучулук компетенттүүлүктөр аркылуу калыптанат (2-чиймени караңыз).

2-диаграмма. Предметтик жана түйүндүү компетенттүүлүктөрдүн байланышы

(угуу) жана талкуулоо ой жүгүртө билүү жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүп, баалуулук багыттарды иштеп чыгууга көмөктөшөт. Ал тексттерди сынчыл көз караш менен баалоо, тексттерден маалыматтарды табууга, башкалардын пикирлерин уга билүүгө жана өз пикирин калыптандырууга, ар түрдүү көз караштарды салыштырууга үйрөтөт.

Бай сөздүк корго ээ мектеп окуучусу өз оюн эркин жана так билдирүүгө жөндөмдүү болуу менен ар түрдүү кырдаал жана карым-катнаштын чөйрөлөрүндө ийгиликтерге жетишет. Эне тили боюнча карым-катнаштын маданиятына жетишүү бул – башка элдердин да маданиятын сыйлоо сезимин өнүктүрүүнү жөнгө салат.

Окуу каражаттарын тандоонун жана окутуунун принциптери

Кыргыз тилинин куррикулуму окутуунун жалпы дидактикалык принциптерин (илимийлүүлүк, ырааттуулук, жеткиликтүүлүк ж.б.) негиз кылып алат. Ошондой эле эне тилин өздөштүрүүнүн таанылган мыйзам ченемдүүлүктөрүнөн келип чыккан спецификалык-предметтик принциптерди эске алат:

1. тил менен ой жүгүртүүнүн биримдигине таянуу принциби;
2. окуучулардын кеп практикасына, тексттин теориясына карай өнүгүү принциби;
3. тилдик маанилерди окутууда алардын интеграцияланышынын жана дифференцияланышынын биримдиги принциби.

Коомундук-ишмердүүлүк мамилесин ишке ашырууну камсыз кылуучу окуу каражаттарын тандоо принциптери:

Дүйнөтаануучулук принциби – тил, анын функциялары, пайда болуусу, тарыхый өнүгүүсү, тилдердин системалуулугу жана көп түрдүүлүгү, кыргыз тилинин учурдагы ээлеген орду, кыргыз адабий тили жана анын коомдук турмушгун бардык тармагында пайдаланылышы, тил жана жазуу жөнүндө окуучулардын илимий элестөөлөрүн өстүрүүнү камсыз кыла турган окуу материалдарын тандоо сунуш кылынат.

Системалык-функционалдык принцип – кыргыз адабий тили жөнүндө билимди, түшүнүктөрдү, маалыматтарды сактоого жана бере билүүгө, карым-катнашка ылайыкташкан окуучулардын байланыштуу кебин өнүктүрүү боюнча иштердин теориялык негизин камсыз кылуучу, тактап айтканда, кептин ар кыл типтери жана стилдери боюнча текст түзө билүүгө балдарды үйрөтөт.

Эстетикалык принцип – тилдин байлыгын, анын көркөм каражаттарын жана нормаларын, ошондой эле тилдик каражаттарды окуучулардын эстетикалык табитин калыптандыруу жана өзүнүн кебин өркүндөтүү муктаждыгын калыптандырууга багытталган окуу материалдарын ылгоо сыныш кылынат. Кыргыз маданиятынын өзгөчөлүктөрүн чагылдырган тексттердин мазмунун аныктайт.

Предмет аралык принцип – кыргыз тилин мектеп курсуна кыргыз тилин башка окуу предметтери менен байланыштырууну уюштурууга зарыл болгон окуу материалдарын киргизүү сунуштулат.

Практикалык принцип – окуучулардын билимдерин кеңейтүүгө жана ошондой эле предметтик жана түйүндүү компетенттүүлүктөрүн калыптандырууга багытталган окуу ишмердүүлүгүнүн формаларын жана методдорун тандоону аныктайт.

Окутуунун негизги методдору

Коммуникативдик-ишмердүүлүк мамиле интерактивдүү окутуу аркылуу окуучуларды тынымсыз кептик карым-катнашка тартууну туюндурат. Бул өзгөчө билим берүү процессин уюштурууну жана окууга шарттарды түзүүнү талап кылат. Мындай учурда окуучулар практикалык жана түйүндүү компетенттүүлүккө ээ болууда башка окуучулар жана мугалим менен мамилелешүү процессинде өзүн-өзү, коомду, деги эле дүйнөнү таанып билүүдөгү белгилүү ыкмаларынын системасына ээ болот жана жекече өнүгүүсүн (траекториясын) конструкциялайт. Интерактивдүү окутуу бардык билим берүү чөйрөсү сыяктуу (көп жактуу коммуникативдүүлүк, жагымдуу психологиялык кырдаал, окуу мейкиндигин атайын уюштуруу) ошондой эле түздөн-түз колдонулуучу методдор менен коштолот.

Сунуш кылынган методдордун классификациясынын негизинде окуучулардын предметтик жана түйүндүү компетенттүүлүгүн калыптандырууну камсыз кылуучу окуу-таанып билүү ишмердүүлүгүнүн мүнөзү жатат.

- *Кунт коюп окуу көндүмдөрүн өнүктүрүүгө багытталган методдор.*
- *Жазуу кебин өнүктүрүүчү методдор.*
- *Салыштыруу методу.*
- *Окуучулардын изилдөөчүлүк - ишмердүүлүк методдору.*
- *Кабарлашып окутуу методу.*

1.Кунт коюп окуу көндүмдөрүн өнүктүрүүгө багытталган методдор. Бул методдор окуу процессине бардык окуучуларды тартууга жардам берет жана тексттер менен иштөөнүн жаңы мамилелерин билдирет, үйрөнүлүп жаткан тема боюнча кызыгууларын арттырып, ой жүгүртүү ишмердүүлүктөрүн активдештирет.

- Буларга төмөнкүлөрдү кошууга болот: ИНСЕРТ, Эки бөлүктүү күндөлүк, окугандарын жупта жыйынтыктоо, ББК, логикалык чынжырлар ж.б.

2.Жазуу кебин өнүктүрүүчү методдор. Өзүнүн текстин түзүү боюнча окуучуларда өзгөчө терең түшүнүүнү пайда кылып, алардын байкагычтыгын өнүктүрөт. Жазууда өзүнүн жекече көз карашын, манерасын табууга жардам берет. Өзүнүн жекече ойлорун жана тажрыйбаларын урматтоосун өнүктүрөт.

- Буларга төмөнкүлөрдү кошууга болот: РАФТ, беш-он мүнөттүк эссе, дилбаяндын элементин камтыган баяндама, аргументтершпирилген эссе ж.б.

3.Салыштыруу методу. Бул методдор маалыматтарды классификациялаганга, баалаганга, системалаштырганга мүмкүндүк түзөт. Мында графикалык уюштуруулар (атайын чийме, графикалар, тегеректер, таблицалар) окулуп жаткан предметтердин окшошдуктарын же айырмачылыктарын таап көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк түзөт.

- Буларга төмөнкүлөрдү кошууга болот: Венндин диаграммасы, концептуалдык таблица, Т-схемасы, категориалдык обзор ж.б.

4.Окуучулардын изилдөөчүлүк ишмердүүлүк методдору. Эне тили сабагында окуучуларды изилдөөчүлүк ишмердүүлүккө тартуу бул - проблеманы коё билүү, маселени чече билүүнүн ыкмаларын аныктоо, ишмердүүлүктүн методдорун тандоо, күтүлүүчү

натыйжаны калыптандыруу, өзүн-өзү талдоо жана фактылык натыйжаларды көрсөтө билүү болуп саналат.

- Буларга төмөнкүлөрдү кошууга болот: долбоор методу, документалдык булактарды изилдөө методу, илимий маанилүү маалыматтарды алуу жана жыйноо методу, интервью, портфолио, концептуалдык карта ж.б.

5.Кабарлашып окутуу методу. Бул метод окуучуларга өз ара бири-бири менен маалымат алмашканга, баарлашууга, коюлган милдеттерди чечүү үчүн топто, командада, жамаатта өз ара мамилелешүүнүн көндүмдөрүнө өзүнүн көз карашын аргументтештирүү менен талкууну маданияттуу алып барууга үйрөнүүгө мүмкүндүк түзөт.

- Буларга төмөнкүлөрдү кошууга болот: мээ чабуулу, жупта, кичи топто иштөө, мозаика, талкуунун ар түрдүү түрлөрү (биргелешип издөө, бурчтар, акыркы сөздү мага калтырыңыз, стол ортосундагы ручка) ж.б.

Адабияттар:

- 1.Акматав, Б.М., Мукамбетова, А.С.** Кыргыз тилин окутуунун инновациялык технологиясы (Теория жана практика). 1-,2-китептер. – Б.: “Полиграфресурсы”, 2010. – 253б.
- 2.Кыргыз Республикасында жалпы орто билим берүүнүн улуттук алкактык куррикулуму.** – Бишкек, «Kirland» басмаканасы, 2010. – 33б.
- 3.Мусаева, В.И., Асанакунов, Т.А.** Окуп-үйрөнүүдөн күтүлүүчү натыйжалар. Кыргыз тили.5-9-кл. USAIDдин “Сапаттуу билим” долбоору. – Б.: “Билим”, 2012. – 96б.
- 4.Саалаев, Ө.** Окутуунун интерактивдүү усулдары. Мугалимдер үчүн методикалык колдонмо. – Б.: «Нуска АС» басма борбору, 2007. – 169б.

**Кыргыз тилин окутуунун натыйжалары
Кептик компетенттүүлүк боюнча**

	5-7-класс	8-9-класс
Угуу	<ul style="list-style-type: none"> - көркөм, расмий иштиктүү, публицистикалык, илимий-популярдык, окуу-илимий чакан көлөмдөгү тексттердин негизги мазмунун түшүнөт; - интонациянын маанилик кызматын түшүнөт; - тексттин структуралык бөлүктөрүн, негизги ойду ажыратат - көркөм окуп жатканды, лекторду, докладчыны, мугалимди, пикирлешүүчүнү угат жана түшүнөт. 	<ul style="list-style-type: none"> - көркөм, пулицистикалык, окуу-илимий, илимий-популярдык тексттердеги (350 сөзгө чейинки көлөмдөгү) маалыматтарды угуп түшүнөт; - негизги жана кошумча маалыматтарды айырмалайт; - тексттин маанилик бөлүктөрүн көрсөтөт, алардын байланыштарын аныктайт; - маалыматтардын маанилүүлүгүн, жаңылыгын баалайт, ага карата өзүнүн мамилесин аныктайт; - сүйлөөчүнүн коммуникативдик максатын жана мотивин түшүнөт.
Окуу	<ul style="list-style-type: none"> - тексттеги башкы жана экинчи орундагы маалыматты ажыратат; - сүйлөмдөгү маанилик бөлүктөрдү табат; - текстке жөнөкөй жана татаал план түзөт, жана аны маанилик бөлүктөргө ажыратат; - окуган тексттин мазмуну боюнча суроолорго жооп берет; - тексттин темасын жана негизги оюн чагылдыруучу аталышты тандайт; - окуунун тааныштыруучу, тандалмалуу жана үйрөтүүчү түрлөрүн билет; - текстке, сүйлөмгө тынымды, логикалык басымды туура коё билет; - үйрөтүүчү окуу боюнча окуу-илимий текстти окуйт; - көркөм стилдеги тексттен пейзажды сүрөттөөнү, интерьерди табат; - тексттен кептин пулицистикалык, расмий-иштиктүү, илимий, оозеки-сүйлөшүү, көркөм стилдерине мүнөздүү тил каражаттарын табат; - ар кыл боёктогу ойду берүү үчүн интонацияны колдонот; - ар кыл стилдердеги тексттерге интонацияны коё билет; - чакчыл, чакчыл түрмөк, атоочтук, атоочтук түрмөктүү сүйлөмдөргө интонацияны туура коет; 	<ul style="list-style-type: none"> - интернет каражаттарын жана массалык маалымат каражаттарын кошуп алганда, жеткиликтүү маалымат булактарын колдонуу менен, окуунун тааныштыруучу, үйрөтүүчү, тандалмалуу түрү менен ар кыл стилдеги жана жанрдагы тексттерди окуйт; - байланыштын ар кыл түрлөрү менен жөнөкөй жана татаал сүйлөмдөргө интонацияны туура коёт; - тике жана кыйыр сөздүү сүйлөмгө интонацияны туура коёт; - логикалык басым жана сөздүн орун тартибинин жардамы менен сүйлөмдөгү эң маанилүү сөздү ажыратат.
Сүй-	- окулган сөз түркүмдөрүндөгү сөз формаларына басымды туура	- окуу, социалдык-турмуштук, нравалык-этикалык,

<p>лөө</p>	<p>коёт; - өз сөзүн түзүүдө орфоэпиянын жана интонациянын эрежелерин колдонот; - кептин стилин жана тибин, анын курулушун сактоо менен окулган тексттин мазмунун кеңири жана кыскача баяндайт; - интерьерди, пейзажды сүрөттөө менен кептин көркөм стилиндеги текстти тандалмалуу айтып берет; - адамдын ал-абалын жана кыймыл-аракетин, ысрткы көрүнүшүн сүрөттөйт; - негизги ойду өнүктүрүү жана теманы ачуу менен оозеки текст түзөт; - кептин стилдерин, алардын текст жаратуучулук кызматтарынан чыгуу менен кебинде өздөштүрүлгөн сөздөрдүн тобун колдонот; - сын атоочтун формаларынын варианттарын туура колдонот; - татаал багыныңкы сүйлөмдөрдө чакчыл, чакчыл түрмөк, атоочтук, атоочтук түрмөктүү жөнөкөй сүйлөмдөрдүн синонимикасын пайдаланат; - бөлүкчөлөрдү, байламталарды жана жандоочторду стилистикалык жактан туура колдонот; - ар түрдүү тилдик каражаттар жана интонациянын жардамы менен кептин предметине карай өзүнүн мамилесин туюндурат.</p>	<p>социалдык-маданий ж.б. темалардагы оозеки монологдук текстти сүйлөп берет; - жөнөкөй сүйлөмдүн синонимикасы же багыныңкы, тең, байламтасыз татаал сүйлөмдөрдү стилистикалык жактан негиздүү колдонот; - ээ менен баяндоочтун ээрчишүү варианттарын, баяндоочтун формаларынын варианттарын стилистикалык жактан негиздүү колдонот; - чечендик кептин айтылыш жана курулуш эрежелерин билет; - цитата келтирүүнүн ар кыл ыкмаларын, бөтөн кепти бере билүүнүн түрдүү жолдорун мазмундуу жана стилистикалык жактан туура колдонот; - кептин функцияналдык-маанилик ар кыл типтери боюнча оозеки текст түзөт.</p>
<p>Жазуу</p>	<p>- кептин ар кыл типтери (<i>сүрөттөө, баяндоо, ой жүгүртүү, аралашкан типтер</i>) боюнча жазуу жүзүндөгү тексттерди түзөт; - тексттерди түзүүдө көрсөтүлгөн кептин маанилик-функционалдык типтеринин негизги өзгөчөлүктөрүн сактайт; - тексттин негизги оюн жана темасын ача алат жана аныктайт; - дилбаяндын ар кыл түрлөрүнө (<i>эссе, миниатюра, өзү жөнүндө аңгеме, пикир ж.б.</i>) карата материалдарды (<i>темага жана кептин стилдерине ылайык</i>) жыйнайт жана системалаштырат; - дилбаяндын жөнөкөй жана татаал планын түзөт, аларды текст түзүү процессинде сактайт, эпиграф тандайт; - кептин стилдеринин, анын текст жасоочулук кызматына карай үйрөнгөн сөз топторун пайдаланат;</p>	<p>- кептин тиешелүү стилине ылайык аралашкан типтердеги тексттерди түзөт; - темага, негизги ойго жана стилге ылайык өзүнүн тексттин өркүндөтөт; - уккан жана окуган тексттеринин мазмунун жазуу түрүндө (<i>кыска, кеңири, тандалмалуу, баяндоо, тезистер, конспект, аннотация</i>) түрүндө бере алат; - кептин ар түрдүү типтерин пайдалануу менен кошумча тапшырмалуу баяндама жазат; - кептин ар кыл типтерин пайдалануу менен дилбаяндын элементтерин камтыган баяндама жазат; - ар кыл тилдик жана кептик каталарды табат жана түзөтөт.</p>

<ul style="list-style-type: none"> - сын атоочтун формаларынын варианттарын туура колдонот; - татаал багыныңкы сүйлөмдөрдө чакчыл, чакчыл түрмөк, атоочтук, атоочтук түрмөктүү жөнөкөй сүйлөмдөрдүн синонимикасын пайдаланат; - бөлүкчөлөрдү, байламталарды жана жандоочторду стилистикалык жактан туура колдонот; - ар түрдүү тилдик каражаттар жана интонациянын жардамы менен кептин предметине карай өзүнүн мамилесин туюндурат. - кептин стилин жана тибин, курулушун сактоо менен окуган текстин кеңири баяндайт; - маалыматтарды тексттин түрдүү формаларында (графикалык уюштуруу, кыска жана кеңири тандалмалуу баяндама) көрсөтөт. 	
---	--

Тил таануучулук компетенттүүлүк боюнча

		5-7- класстар	8-9 -класстар	
Тилдин категориялары	<i>Сөз жана сүйлөм - текстте</i>	<ul style="list-style-type: none"> - сүйлөмдөгү сөз айкашын ажыратат; - сөз айкашындагы баш жана багыныңкы сөздү аныктайт; - интонацияга сүйлөмдүн максаты боюнча сүйлөмдүн түрүн таныктайт; - сүйлөмдөгү грамматикалык негиздерди аныктайт; - грамматикалык негиздердин саны боюнча сүйлөмдүн түрүн аныктайт; - сүйлөмдүн айкындооч мүчөлөрүнүн катышуусуна\катышпоосуна ылайык сүйлөмдүн түрүн аныктайт; - сүйлөмдөгү каратма сөздү, киринди сөздү, бир өңчөй мүчөлөрдү айырмалайт; - жөнөкөй жана татаал сүйлөмдөрдү айырмалайт. 	<i>Синтаксис</i>	<ul style="list-style-type: none"> - байланыштын түрлөрүнө ылайык сөз айкашын ажыратат; - окуп-үйрөнгөн жөнөкөй жана татаал сүйлөмдүн түрлөрүн айырмалайт; - жөнөкөй жана татаал сүйлөмдөргө синтаксистик талдоо жүргүзөт.
	<i>Сөздүн тыбыштык түзүлүшү</i>	<ul style="list-style-type: none"> - орфоэпиялык сөздүк менен иштей алат; - сөздүктөр менен иштөөдө алфавитти эркин колдонот; - сөздүн тыбыштык айтылышын жана графикалык жазылышын салыштырат; - тыбыш менен тамганы аралаштырбайт. 		
	<i>Сөз жана</i>	<ul style="list-style-type: none"> - сөздөрдүн жана фразеологизмдердин лексикалык 	<i>Маалымат</i>	- тил жөнүндөгү илимдин бөлүмдөрү

	<i>анын лексикалык маанилери</i>	маанилери түрдүү ыкмалар (сүрөттөө, кыскача түшүндүрмө, синонимдерди иргөө, антонимдерди, уңгулаш сөздөрдү жыйноо) менен түшүндүрөт; - сөздүн лексикалык маанисин тактоо жана аныктоо үчүн түшүндүрмө, синонимдик, антонимдик, фразеологиялык сөздүктөрдү колдоно алат; - сөздүн түз жана өтмө маанисин айырмалайт.	<i>тарды системалаштыруу</i>	менен тилдик көрүнүштөрдү салыштырат; - типтери жана түрлөрү боюнча орфограммаларды классификациялайт;
	<i>Сөз жасоо</i>	- сөздүн маанисин талдоонун негизинде мүчөлөрдү айырмалайт; - сөз жасоочу жана сөз өзгөртүүчү мүчөлөрдүн жардамы менен жасалган сөздөрдү айырмалайт; - ар кыл сөз түркүмдөрүнүн омонимдик формаларын айырмалайт; - сөздү уңгу мүчөгө ажыратып талдайт.		
	<i>Сөз- сөз түркүмү катары</i>	- сөздүн морфологиялык белгилерине ылайык сөз түркүмдөрүнө ажыратат; - морфологиялык белгилерине ылайык өздөштүргөн сөз түркүмдөрүн мүнөздөйт; - өздөштүргөн сөз түркүмдөрүнүн тексттеги кызматын аныктайт; - ар кыл сөз түркүмдөрүнүн синонимдик, омонимдик варианттарын ажыратат.		
Кеп	<i>Сөз жана сүйлөм - текстте</i>	- баш жана багыныңкы сөз түрүндө зат атооч менен этишти катыштырып сөз айкаштарын түзөт; - грамматикалык негиздердин саны боюнча түрдүү интонацияларда, сүйлөөнүн ар кыл максаттарына ылайык сүйлөм түзөт; - каратма сөздү, кириңди сөздү, бир өңчөй мүчөлөрдү катыштырып сүйлөм түзөт.	<i>Синтаксис</i>	- сүйлөмдүн структурасында ээрчишүү, башкаруу, ыкташуу байланыштарын туура колдонот; - жөнөкөй сүйлөмдүн ар кандай түрлөрүн түзөт; - байланыштын ар кыл түрлөрү менен татаал сүйлөмдүн түрлөрүн түзөт; - тике жана кыйыр сөздөрдү катыштырып сүйлө түзөт; - кыйыр сөздү тике сөзгө же тескерисине айландырат.
	<i>Сөздүн тыбыштын түзүлүшү</i>	- жыш колдонулган сөздөрдү, ошондой эле сөздөгү үндүү жана үнсүз тыбыштарды жана алардын сөздөгү айкалышын туура айтат.		
	<i>Сөз жана</i>	- сөздү анын лексикалык маанисине ылайык туура		

	<i>анын лексикалык маанилери</i>	колдонот; - кебинде синонимдерди, антонимдерди колдонот; - кыргыздын кептик этикетинде жыш колдонулган түрмөктөрдү билет. - орунсуз кайталоону четтетүүнүн каражаттары катары сүйлөмдө синонимдерди пайдалана алат.		
	<i>Сөз жасоо</i>	- сөздүн маанисин эске алуу менен уңгулаш сөздөрдү тандайт; - оозеки сүйлөшүү стилинде жана көркөм тексттерде эмоционалдык маанидеги мүчөлүү сөздөрдү колдонот; - өздөштүрүлгөн сөз түркүмдөрүнүн жардамы менен жаңы сөз жасайт;	<i>Маалымат тарды системала иттыруу</i>	- морфология жана синтаксис, сөз жасоо, фразеология, орфоэпия, лексика, фонетика боюнча адабий тилдин нормасына жан анын варианттарына ээ болот; - адабий тилдин нормаларына ылайык өзүнүн жекече кебин өркүндөтүүнүн жолдоруна жана ыкмаларына ээ болот.
	<i>Сөз- сөз түркүмү катары</i>	- сүйлөмдүн баш жана айкындооч мүчөлөрүнүн ролунда зат атоочту, сын атоочту жана этишти орундуу колдонот; - өздөштүрүлгөн сөз түркүмдөрүнүн формаларын колдонот; - өздөштүрүлгөн сөз түркүмдөрү менен түрдүү синтаксистик конструкцияларды түзөт; - жөнөкөй жана татаал сүйлөмдөрдү синонимдерин кебинде колдонот; - өздөштүрүлгөн сөз түркүмдөрүнүн синонимдерин жана антонимдерин кебинде колдонот; - кызматчы сөз түркүмдөрүн колдонуу менен сүйлөмдү туура түзөт;		
Орфография		- сөздөгү жана сөз арасындагы өздөштүрүлгөн орфограммаларды белгилери боюнча аныктайт; - окулган орфографиялык эрежелерди колдонуу үчүн уңгулаш сөздөрдү тандайт; - үйрөнгөн эрежеге ылайык сөздөрдү өз алдынча тандайт; - окуп үйрөнгөн орфограммалар менен сөздөрдү туура жазат; - окуп үйрөнгөн орфограммалар тандап жазууну негиздейт; - орфографиялык каталарды табат жана түзөтөт; - 5-7-класстарда окуп-үйрөнгөн сөздөрдү туура жазат;		- 5-8-класстарда окуп үйрөнгөн орфограммаларды туура жазуу эрежелерине негизденип, аларды туура жазат; - орфографиялык каталарды табат жана түзөтөт;

Пунктуация		<ul style="list-style-type: none"> - тыныш белгилер менен ажыратуу зарыл болгон сүйлөмдөгү маанилүү бөлүктөрдү табат; - тыныш белгилердин ордуна негиздеп коёт; - өздөштүрүлгөн эрежелерге ылайык тышын белгилерин коёт; - пунктуациялык каталарды табат жана коёт. 	<ul style="list-style-type: none"> - сүйлөмдөгү жана тексттеги маанилик бөлүктөрдү таап, аларды пунктуациялык тыныш белгилерди коёт; - байланыштын ар кыл түрлөрү менен келген жөнөкөй жана татаал сүйлөмдөрдөгү тыныш белгилердин ордун табат жана коёт; - пунктуациялык каталарды табат жана оңдойт; - тыныш белгилерди алардын кызматына карай классификациялайт.
-------------------	--	---	--

Маданият таануучулук компетенттүүлүк боюнча

5-7 - класстар	8-9- класстар
<ul style="list-style-type: none"> - тил менен маданияттын өз ара байланышын түшүнөт; - күнүмдүк баарлашуунун этикетинин (этикеттик диалог) нормаларына ээ болот; - сунуш кылынган окуу кырдаалындагы ролго ылайык түзө билет; - маданиятка таандык предметтердин, түшүнүктөрдүн маанисин билет; - тексттеги улуттук-маданий компонентти чагылдырган сөздөрдүн маанисин түшүнөт; - кебинде улуттук-маданий компоненттик маанини камтыган лексиканы колдонот; - адабий тилдин нормаларын колдонуу менен өзүнүн тексттин түзөт. 	<ul style="list-style-type: none"> - Кыргыз тилин мамлекеттик тил жана таанып билүүнүн каражаты катары адам жана коом турмушундагы ролун түшүндүрөт; - элдин маданий мурасынын маанилүү бөлүгү катары тилге жекече мамилесин билдирет; - коомдо түзүлгөн жүрүм-турум нормаларына ылайык пикир алышуунун катышуучусу катары өзүнө социалдык ролду кабыл алат; - пикир алышуунун кырдаалына ылайык кеп этикетинин (каратма сөз, киринди сөз жана сүйлөм, сырдык сөз) нормаларын колдоно; - эне тилинин таасири астында өзүнүн кебинин тууралыгын баалайт, кебиндеги каталарын табат жана оңдойт, өз кебин текшерүү көндүмдөрүнө ээ болот.

Адабияттар:

1. **Акматав, Б.М., Мукамбетова, А.С.** Кыргыз тилин окутуунун инновациялык технологиясы (Теория жана практика). 1-,2-китеп. – Б.: “Полиграфресурсы”, 2010. – 253б.
2. **Мусаева, В.И.** Календарлык пландар: Кыргыз тили жана кыргыз адабияты.5-11-кл.Б.: “Алтын тамга”, 2011. – 122б.
3. **Мусаева, В.И., Асанакунуов, Т.А.** Окуп-үйрөнүүдөн күтүлүүчү натыйжалар. Кыргыз тили.5-9-кл. USAIDдин “Сапаттуу билим” долбоору. – Б.: “Билим”, 2012. – 96б.
4. **Саалаев, Ө.** Окутуунун интерактивдүү усулдары. Мугалимдер үчүн методикалык колдонмо. – Б.: «Нуска АС» басма борбору, 2007. – 169б.

